

Mark Edwards, *Aristotle and Early Christian Thought*

Studies in Philosophy and Theology in Late Antiquity

New York: Routledge, 2019.

238 pp.

ISBN 9781138697997

Истраживања односа филозофије и ранохришћанске теологије обично се у највећој мери ослањају на платонизам. Било да је реч о директном ангажовању са Платоном или са његовим каснијим верзијама оличеним у средњем и у новоплатонизму, овај филозофски систем играо је велику улогу у пружању филозофских извора за хришћанску мисао. Али то није био једини пагански утицај на хришћанство, при чему монографија *Aristotle and Early Christian Thought* оксфордског професора Марка Едвардса пружа додатну аргументацију да би Аристотела, његове наследнике и коментаторе требало сматрати главним делом филозофске позадине раног хришћанства. Књига коју овде представљамо густа је

и ерудитна, подстицајна је за оне истраживаче које занима пресек грчко-римске филозофије и хришћанске теологије.

Прво поглавље започиње прегледом Аристотеловог живота и његовог наслеђа у античкој филозофији. Главни део овог поглавља даје резиме Аристотелове мисли помоћу дела која Едвардс сматра најприсутнијим у ранохришћанским расправама о „стварању, оваплоћењу, Тројници и бесмртности душе“ (3). Они укључују дела *Орјанон*, *Физику*, *О души* и *Метафизику*. Ради се о разумном избору (мада ће сваки читалац замерити због изостављања неког дела или краткоће садржаја датог другом), а Едвардсови резимеи су тесни, али богати, те пружају довољан преглед основних аристо-

теловских принципа за оне који су Аристотела већ истраживали.

Друго поглавље испитује Аристотела у другом веку. Овде Едвардс наставља излагање Аристотеловог утицаја на нехришћанску сцену постављањем испитивања његове рецепције код аутора попут Плутарха, Атика и коментатора Александра Афродизијског. Едвардс приповеда о двосмислености са којом су платонисти разумевали Аристотела, јер чак и они који га виде као нелегитимног настављача Платоновог философског система и даље га користе када је то потребно, посебно против стоика.

У трећем поглављу аутор започиње расправу о хришћанском читању Аристотела, у овом случају фокусирајући се на доникејске ауторе, укључујући Тертулијана, Иполита, Климента Александријског и Оригена. Док Тертулијан демонстрира дубоко познавање Аристотела у свом делу *О души*, Едвардс доказује да недостају аргументи за зависност од Аристотела у његовом тринитарном језику. Иполитова тврдња да је Василид Александријски био тајни аристотеловски извор, тврди Едвардс, „потиче од анти-перипатетичких платониста као што је Атик“. Дубоко се ослањајући на рад Елизабет Кларк, Едвардс показује да Климент дели многе језичке сличности са перипатетичима, али директан утицај је тешко проценити с обзиром на

његову посвећеност изразито хришћанским концептима. Коначно, Оригену је приликом ове анализе посвећена највећа пажња. Након расправе о слободној вољи и стварању, Едвардс закључује за Оригена много тога што је учинио за Климента: иако се могу повући многе паралеле у речнику, што сугерише одређени утицај, посебно из дела Александра Афродизијског *О судбини*, тај утицај је релативно мали. Чак и када је реч о коментаторском жанру, Оригенове праксе читања изгледају више дужне Филону него Александру.

Даље, у поглављу 4, Едвардс се враћа нехришћанским ауторима да би се посветио новоплатонској реакцији на Аристотела. Док Плотин, иако прихвата неколико принципа од Аристотела, генерално одбацује његову онтологију, укључујући и *Оријанон*, као мањкаву, Едвардс показује како Порфирије у свом коментару Аристотелових *Категорија*, *Исајоју* делује како би „превео недоступност коју је Плотин изложио [код Аристотела] у плодну комплементарност“, тврдећи да се Аристотелова логика односи на онтологију, али да је „била намењена управљању само светом који доживљавају наша чула“ (75).

Пето поглавље говори о Аристотелу и тријадологији у четвртном веку. Едвардс наглашава начин на који је „порастановоплатонизма ... смањено удаљености између платонизма и аристоте-

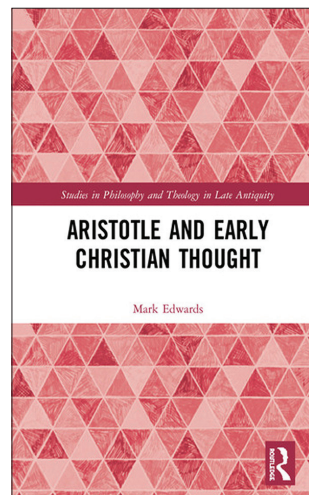
лизма за хришћанске присваја-
че философских традиција“ (78).
Иако се међу браниоцима Никеје
појављују многе паралеле са ари-
стотеловским идејама или терми-
нима, тешко је успоставити било
какву директну зависност од са-
мог Аристотела, јер су многи од
ових философских трагова по-
средовани преко личности попут
Порфирија. Знамо да је Гај Ма-
рије Викторин превео *Кашеџорије*
и *Исаџоџа*, па тиме представља и
„независно читање Аристотела“
(83). Такође је познато да је Ав-
густин читао превод *Кашеџорија*,
што би даље могло да послужи у
доказивању његовог познавања
Аристотела поготово у „дискута-
билној визуелној аналогји Тро-
јице“ (87). Најважније, Кирило
помоћу Аристотела настоји да
надвлада Евномија када се поста-
вља питање о томе да ли се свој-
ства рода и рођености могу стећи
у истој бестелесној суштини. Но,
то не значи да се директно пози-
вао на Аристотелова дела. Могао
је до њега доћи преко *Исаџоџа*.

Шесто поглавље, упоређујући
Светог Григорија Ниског и Ари-
стотела, пружа прецизнији поглед
на улогу коју је аристотеловско
наслеђе имало у тријадолошким
споровима, пажљивим проучава-
њем најпознатијих кападокијских
отаца и њиховог заједничког не-
пријатеља, Евномија. Евномије,
како наглашава Едвардс, прила-
гођава аристотеловске метафи-
зичке принципе да би тврдио да

су Син и Отац дефинисани уза-
јамно искључивим суштинским
принципима и да је Син енер-
гија очеве снаге (*δύναμις*). На ове
тврдње, Григорије одговара
редефинисањем снаге — не то-
лико потенцијала, колико моћи
и присвајањем порфиријевског
приступа Ари-
стотеловим *Кашеџоријама* као

језичког, а не метафизичког дела.
Овај приступ му омогућава да за-
држи апофатички став према не-
спознатљивој Божјој суштини, док
се и даље држи откривене истине
тринитарног језика. После шестог
поглавља, Едвардс додаје студију
о Григоријевој употреби израза
ὁποκειμενον, закључујући да нам
двосмисленост његове употребе
спречава да појму припишемо би-
ло које кохерентно или доследно
значење, посебно не према ари-
стотеловским опцијама.

У седмом поглављу, Едвардс
се окреће Аристотелу и христоло-
шкој контроверзи. Овде се упушта
у густу терминолошку расправу
(*οὐσία, φύσις, ὑπόστασις*) појмо-
ва који чине оваплоћеног Логоса,
показујући да се расправа фоку-
сира не само на то које речи ко-
ристити, већ и на то шта те речи
уопште значе. Срж поглавља је

читање дела Леонтија Византијског у којима се бави управо овим питањима. Упркос аристотеловском наслеђу које је очигледно у многим коришћеним терминима и постављеним питањима, Едвардс закључује да ниједан од разматраних аутора не показује више од површног разумевања Аристотела или перипатетичке традиције.

За пуно ангажовање са Аристотелом у патристичкој теологији, потребно је обратити се Јовану Граматику, као што то чини Едвардс у 8. поглављу. Језгро овог поглавља су густе резимеи Граматикове расправе против Прокла о вечности света и његовог коментара на Аристотелово дело *О души*. Граматик прво брани хришћанску доктрину стварања, а потом промовише разумевање активног интелекта као ништа друго доли људски ум „када пређе из потенцијалног у стварно стање поистовећујући се са одређеним објектом знања“ (163). Едвардс такође расправља о томе како га Граматиково разумевање појма φύσις води у *јеретичке правце* идентификујући природу са ипостаси и тако проглашавајући три природе у Божанству и само једну у оваплоћеном Христу.

Завршно, девето поглавље анализира однос Боетија и Аристотела. Едвардс наглашава да, чак и у *De consolatione philosophiae* и у својим коментарима на Аристотела и Порфирија, Боети-

је остаје пре свега хришћански теолог, до те мере да искривљује аристотеловске категорије како би одговарао његовом разумевању природе и личности у оваплоћењу. Срж поглавља је Едвардсова анализа Боетијевог пост-августинског (и антиаристотеловског) помирења божанског предзнања и људске слободе кроз логику контингентних и неопходних истина.

У кратком поговору, Едвардс рекапитулира аргумент своје студије, што ће бити корисно читаоцима који се нађу у заостатку у логичким и метафизичким детаљима Едвардсове анализе. Упркос појединим тешким и можда сувише комплексним деловима, монографија *Aristotle and Early Christian Thought* пружа непроцењив ресурс за уважавање и разумевање наслеђа Аристотела у ранохришћанској мисли. Стога се може констатовати да је Марк Едвардс својим делом пружио велику услугу истраживачима, ону која ће сигурно уродити плодом у будућим студијама философије и теологије.

Милан Кострешевевић
(milan.kostresevic@gmail.com)

Теолошки факултет
Универзитет у Берну

□